

Ἱερωσύνη καὶ Μαρτύριο
ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς Ἱγνατίου Ἀντιοχείας
ἕως τὸ Μαρτύριο Πολυκάρπου –
Συμβολὴ στὴ θεολογικὴ κατανόηση τῆς ἐξέλιξης
τῶν θεσμῶν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας*

Δημητρίου Ν. Μόσχου**

Οἱ ἐπιστολὲς τοῦ ἁγίου Ἱγνατίου Ἀντιοχείας ἐν ὄψει τῆς μετάβασης καὶ τοῦ μαρτυρίου του στὴ Ρώμη, ποὺ ἐπισυνέβη μεταξὺ 107 καὶ 117, εἶναι βεβαίως γνωστὲς γιὰ τὴν ἐκδίπλωση/ὑποστήριξη ὀψεων τῆς λειτουργίας τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ πρεσβυτερίου καὶ ἰδιαίτατα τῆς ὑποταγῆς πρὸς τὸν ἐπίσκοπο ποὺ ὀφείλει ἢ τοπικὴ Ἐκκλησία μέσα στὸ τελετουργικὸ καὶ σωτηριολογικὸ πλαίσιο τῆς τελέσεως τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν οἱ ἐπιστολὲς ἀναδεικνύονται σὲ κείμενα-κλειδιά γιὰ τὴν κατανόηση τῆς συγκρότησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος στὴν κρίσιμη σκοτεινὴ περίοδο ἀνάμεσα στὴν ἔκλειψη τῆς πρώτης ἀποστολικῆς γενιᾶς καὶ τὴ στέρεη καὶ ἀποδεδειγμένη λειτουργία τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν.

---

* Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή ἀνακοίνωσης στὸ Γ' Διεθνὲς Ἀγιολογικὸ Συνέδριο (4-5 Μαΐου 2017) μὲ θέμα: «Οἱ Ἀποστολικοὶ Πατέρες καὶ ἡ ἐποχὴ τους», ὀργανωμένο ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη κοινότητα Σμύρνης καὶ τὸν Σεβασμιώτατο (τότε Ἐρυθρῶν, νῦν Ἱμβρου καὶ Τενέδου) Κύριλλο, μὲ ἀρχικὸ τίτλο: «Ἱερωσύνη καὶ Μαρτύριο στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἱγνατίου Ἀντιοχείας καὶ στὸ Μαρτύριο Πολυκάρπου». Εὐχαριστοῦμε τοὺς ὀργανωτὲς, τοὺς ἐκεῖ συναδέλφους γιὰ τὶς παρατηρήσεις τους κατὰ τὴν παρουσίαση καὶ τὸν συνάδελφο κ. Χρῆστο Καρακόλη γιὰ τὶς ὑποδείξεις του στὸ θέμα τῆς ἰωάννειας θεολογίας. Φυσικά, δὲν εὐθύνονται γιὰ τὰ πιθανὰ λάθη καὶ τὶς ἐλλείψεις μας.

** Ὁ Δημήτριος Ν. Μόσχος εἶναι Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Στήν παρούσα μελέτη θα γίνει απόπειρα να εξηγηθεί ή ανάδυση τοῦ λειτουργήματος τοῦ ἐπισκόπου με τή διασύνδεση τοῦ κεντρικοῦ γεγονότος τῆς κοινότητος, τῆς Θείας Εὐχαριστίας, καί τοῦ ἐπισκόπου με ἓνα τρίτο ἐνδιάμεσο, δηλαδή τὸ μαρτύριο τοῦ ἐπισκόπου, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι μία δική του ἐπιλογή, ἀλλὰ προκύπτει ὡς αὐτόνομη καί παράλληλη πορεία μέσα στήν ἀρχέγονη κοινότητα καί ἀνιχνεύεται στήν ἐξέλιξη εἰκόνων καί μοτίβων ἀπὸ τὶς Ἐπιστολὲς Ἰγνατίου ἕως τὴν ἀρχὴ τῶν Μαρτυρολογίων με ἐνδιάμεσο κρίκο τὸ προγραμματικὸ κείμενο τοῦ Μαρτυρίου¹ Πολυκάρπου, ἐπισκόπου Σμύρνης. Αὐτὸ πιθανὸν νὰ ἐξηγήσει πληρέστερα τὴν ἐμπέδωση τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος ἀλλὰ καί τῆς εἰδικῆς ἱερωσύνης στήν εὐχαριστιακὴ σύναξη, μέσα ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ἐργασίας ὅτι ἡ σύνδεση με τὸ μαρτύριο ἐπιτρέπει στήν τοπικὴ κοινότητα νὰ ἀντικατοπτρίσει ἐναργέστερα τὴν ἐσχατολογικὴ ταυτότητα καί πίστη τῆς μέσα στήν εὐχαριστία καί στήν τέλεσή της κατὰ τὶς ἱστορικὲς συνθήκες τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου αἰῶνα.

1. Οἱ ἐπιστολὲς Ἰγνατίου Ἀντιοχείας: ὁ ἐπίσκοπος καί τὸ μαρτύριο

Πρέπει ἀμέσως νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι δὲν θὰ ὑπείσέλθουμε στήν ἱστοριοκριτικὴ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴ γνησιότητα, τὴ χρονολόγηση, τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐκτεταμένης ἐκδοχῆς κ.λπ. τῶν Ἐπιστολῶν Ἰγνατίου. Ἐδῶ θὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ σύντομη ἐκδοχὴ εἶναι καί ἡ ἀσφαλέστερη γιὰ τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων καί θὰ ἐργασθοῦμε κατὰ βᾶσιν με αὐτήν. Θὰ ξεκινήσουμε τὴ συζήτηση ἀπὸ τὶς ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις τοῦ Allen Brent². Στὸ ἔργο του καταδεικνύει (ἀφοῦ συμπυκνῶσει τὴν προγενέστερη συζήτηση) ὅτι ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος δὲν ἀποτυπώνει, ἀλλὰ διαμορφώνει ὁ ἴδιος ἓνα μοντέλο ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας ποὺ τὸ χαρακτηρίζει: α. ἔντονο προφητικὸ στοιχεῖο με θέα μελλόντων μυστηρίων, β. μία χριστιανικὴ ἐκδοχὴ τῶν ἐλληνοιστικῶν-

1. Στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου, μαρτύριο με πεζὸ μ δηλώνει τὸ μαρτύριο ὡς πράξη, ἐνῶ τὸ Μαρτύριο με κεφαλαῖο Μ δηλώνει συγκεκριμένο μαρτυρολογικὸ κείμενο (π.χ. Μαρτύριο Πολυκάρπου).

2. Al. Brent, *Ignatius of Antioch*, ed. T&T Clark, London & New York 2007.

ρωμαϊκῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ὁμονοίας μέσα ἀπὸ τὶς περίφημες παρομοιώσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν μὲ μουσικὸ ὄργανο καὶ γ. σύνδεση τοῦ Χριστολογικοῦ ρεαλισμοῦ μὲ τὴν πορεία πρὸς τὸ Μαρτύριο, τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ «σκηνοθετήσῃ» ὡς μία μυστηριακὴ πομπὴ μὲ ἐκπροσώπους τῶν Ἐκκλησιῶν στὴ διαδρομὴ μέχρι τὴ Ρώμη, τοὺς ὁποίους ὀνομάζει «ἡμεροδρόμους» ἢ «θεοπρεσβύτας» κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὀργανώνονταν πομπές ἀπὸ ἐκπροσώπους λατρευτῶν πόλεων πρὸς ἄλλες πόλεις σὲ μία προσπάθεια νὰ ἐξωτερικευθεῖ μία πολιτικὴ θρησκεία ποὺ θὰ διασφάλιζε τὴν ὁμόνοια μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπικράτειας. Μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτά, πάντα κατὰ τὸν Brent, ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος φαίνεται πὼς εἶχε βρεθεῖ στὸ μέσον μιᾶς διάσπασης τῆς κοινότητος τῆς Ἀντιόχειας (ἴσως ἀπὸ ὀμάδες χαρισματοῦχων) ἀλλὰ καὶ ἐπιθέσεων σὲ ἄλλες πόλεις ἀπὸ πρωτογνωστικούς, Ἰουδαῖζοντες ἢ δοκητικούς κύκλους. Γι’ αὐτὸ προσπάθησε νὰ ἐπανασυγκολλήσῃ τὶς κατὰ τόπους κοινότητες γύρω ἀπὸ ἓναν μυστικὸ, πνευματικὸ χαρακτήρα ποὺ ἀποκτοῦσε ἢ μαρτυρικὴ πορεία τοῦ πρὸς τὴ Ρώμη. Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι τὰ συμπεράσματα τοῦ Brent δίνουν μία αἴσθησι πεποιημένου καὶ κάπως ἰδιορρυθμοῦ σχεδίου τοῦ Ἰγνατίου, ποὺ δὲν θὰ μπορούσε νὰ παίξει κάποιον οὐσιαστικὸ ρόλο, ἂν δὲν κινητοποιοῦσε οὐσιαστικὰ στοιχεῖα ἀπὸ μία ἤδη ὑπάρχουσα δυναμικὴ παράδοση ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ καταγράφεται λίγα μόλις χρόνια πρωτύτερα, ἂν δεχθοῦμε ὅτι αὐτὲς οἱ ἐπιστολὲς συντάχθηκαν περὶ τὸ 115, καὶ συνεχίζεται καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτόν. Ἡ παράδοση αὐτὴ βρίσκεται στὰ ἔργα τοῦ Κανόνος τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ στὴ γενικώτερη κατανόηση τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος τῆς θυσίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατόπιν τοῦ ἔργου τῶν πρώτων ἀποστόλων.

Βεβαίως καὶ ἡ σύνδεση μαρτυρίου καὶ ἐπισκόπου δὲν εἶναι ἄγνωστη στὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ συζήτηση. Ἄλλος μελετητῆς, ὁ Justin Buol, διερεύνησε τὸ μαρτύριο ὡς κοινὸ στοιχεῖο τῆς ἐπισκοπικῆς εἰκόνας ἀπὸ κοινῶν στὸν Ἰγνάτιο Ἀντιόχειας, τὸν Πολύκαρπο καὶ τὸν Ποθινό (καὶ ἄλλους λιγώτερο γνωστοὺς ἐπισκόπους), μέσα στὸ γενικώτερο φόντο τῶν ἡρωικῶν θανάτων τῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς περιόδου διαφόρων ἡγετῶν καθὼς καὶ τοῦ ἀναλόγου φαινομένου τῶν Ἰουδαίων

μαρτύρων³. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, ή πρώιμη αυτή εμπειρία του μαρτυρίου Ἰγνατίου κατάφερε να έμπεδώσει τη μόνιμη επισκοπική αυθεντία, τὸ διδακτικὸ ἔργο κ.λπ. τοῦ επισκοπικοῦ ἀξιώματος, ὡς τὸ πρότυπο τοῦ ἡγέτη ποὺ θυσιάζεται χάριν τοῦ λαοῦ σὲ εὐθεία συνέχεια τῆς εἰκόνας γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ ποὺ προβάλλει ὀλόκληρη ἡ Καινὴ Διαθήκη, ἀλλὰ καὶ ιδιαίτερα τῆς κατανόησης ποὺ ἔχει ὁ ἀπόστολος Παῦλος γιὰ τὸ πάθος καὶ τὴ θυσία⁴. Ὁ Buol δίνει ιδιαίτερη ἔμφαση στὸ *Μάρκ.* 10, 45 («δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν»), στὶς ἔννοιες τοῦ «δικαίου», τοῦ τελετουργικοῦ τοῦ ἐξιλασμοῦ καὶ σὲ ἰωάννεια χωρία γιὰ νὰ δείξει τοὺς τρόπους κατανόησης τῆς σταυρικής θυσίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ πῶς πάνω σὲ αὐτὴν (καὶ στὴ σχετικὴ θεολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου) οἰκοδομοῦνται τὰ πρῶτα ἀντίστοιχα κείμενα ὅπως τὸ μαρτύριο τοῦ Στεφάνου, οἱ ἀναφορὲς ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο γιὰ τοὺς διωγμοὺς του κ.λπ.⁵

Ἡ παραπάνω ἐνδιαφέρουσα ἐργασία ἀφήνει ἀνοιχτὰ κάποια κριτικὰ ἐρωτήματα, ἀλλὰ καὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσουμε καὶ πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις. Ἡ συγγένεια ἐνὸς θεμελιώδους μαρτυρολογικοῦ προτύπου, δηλαδὴ τοῦ Μαρτυρίου Πολυκάρπου μετὰ τὸ πάθος τοῦ πρωτομάρτυρος Ἁγίου Στεφάνου ἔχει ἀπασχολήσει ἐπὶ μακρὸν τὴν ἔρευνα⁶. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεί ὅτι δημιουργεῖται μία ἀλυσίδα μοτίβων ποὺ τονώνει τὴν ταυτότητα τοῦ μάρτυρα ὡς μιμητοῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὴ Σταύρωσή Του, ἔτσι ὥστε ἀπὸ τὸν Στέφανο μέσα ἀπὸ τὴν οὐσιώδη συμβολὴ τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας νὰ φθάσουμε στὸ Μαρτύριο Πολυκάρπου. Μέσα σὲ αὐτὴν τὴν πορεία, καθὼς ταυτίζεται καὶ τὸ επισκοπικὸ λειτούργημα μετὰ τὸ μαρτύριο, δημιουργεῖται ἡ βάση γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τῆς επισκοπικῆς αυθεντίας – ἐκεῖ τοῦλάχιστον φαίνεται νὰ ὀδηγεῖ ἡπραγμάτευση τοῦ Buol. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι μᾶλλον πιὸ σύνθετη. Πράγματι, ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι στὴ συνοπτικὴ παράδοση ἡ

3. J. Buol, *Martyred for the Church, Memorializations of the Effective Deaths of Bishop Martyrs in the Second Century CE*, Tübingen 2018.

4. Buol, ὁ.π., σσ. 59-130.

5. Buol, ὁ.π., εἰδικὰ σ. 87.

6. Βλ. σύνοψη τῆς συζήτησης στὸ M. Taveirne, „Das Martyrium als *imitatio Christi*: Die literarische Gestaltung der spätantiken Märtyrerakten und -passionen nach der Passion Christi“, *Zeitschrift für Antikes Christentum* 18, 2 (2014), σσ. 173-174.

ἔννοια τοῦ μαρτυρίου ἀναπτύσσεται σταδιακά⁷, χωρὶς ὅμως νὰ περιέχει ὀπωσδήποτε καὶ σὲ ὅλες τὶς παραλλαγές της τὸν ἴδιο τὸν φυσικὸ θάνατο στὸν διωγμὸ (ὁ ὁποῖος θὰ ἔλθει ὡς σημεῖο ἀρχῆς τῶν ἐσχάτων). Στὸ *Μᾶρκ.* 13, 9-12 γίνεται λόγος γιὰ τὸ μαρτύριο στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ στὸ ἀντίστοιχο *Ματθ.* 17-27 οἱ μαθητὲς προτρέπονται ὅταν διωχθοῦν σὲ μία πόλη νὰ φεύγουν «εἰς τὴν ἑτέραν»⁸. Παράλληλα, τὸ πρότυπο τοῦ Στεφάνου ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς πρωτομάρτυρα δὲν ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη λατρευτικὴ σημασία παρὰ πολὺ ἀργότερα, ἐνῶ καὶ ἀναφορὲς σὲ αὐτὸν στὴν πρώιμη χριστιανικὴ γραμματεία εἶναι λίγες⁹, ἐκτὸς ἀπὸ μία σημαντικὴ μνεία στοὺς μάρτυρες τῆς Λυών, ποὺ ἀναφέρει ὁ Εὐσέβιος καὶ ποὺ τοὺς συγκρίνει μὲ τὴν καρτερία ἀλλὰ καὶ τὴν εὐχὴ τοῦ Στεφάνου γιὰ τοὺς διώκτες του, κατὰ μίμησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ¹⁰. Ἐπίσης, ἔχει διατυπωθεῖ ἀπὸ ἄλλους, ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Buol, τὸ κριτικὸ ἐρώτημα πῶς θὰ γεφυρωθεῖ ὁ θεολογικὸς στοχασμὸς ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ πάθους καὶ μαρτυρίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἢ τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου μὲ μία θεολογία ἐπὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἄλλου, δηλαδὴ τοῦ μαρτυρίου ὡς πρακτικῆς γενικῶς μέσα στὴν Ἐκκλησία¹¹. Ὑπάρχουν συνεπῶς κενὰ σὲ μία γραμμικὴ κατανόηση τοῦ μαρτυρίου ἀπὸ τὸν «εὐγενῆ θάνατο» διακεκριμένων προσώπων (ἀποστόλων, ἐπισκόπων), στὴ διαμόρφωση μιᾶς εἰδικῆς θεολογίας γι' αὐτὸ στὸν Ἰγνάτιο καὶ τὸν Πολύκαρπο. Στὴ δική μας ὀπτικὴ θὰ προσπαθήσουμε νὰ προχωρήσουμε τὴ συζήτηση καλύπτοντας αὐτὰ τὰ κενὰ, συνδέοντας μία συνθετικὴ ἀνέλιξη καινοδιαθηκικῶν θεολογικῶν μοτίβων μὲ τὴν πραγματικὴ ἱστορικὴ μοῖρα τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων στὸν Συροπαλαιστίνῳ καὶ κυρίως στὸν Μικρασιατικὸ χῶρο στὰ τέλη

7. Βλ. τὴν παλαιότερη ἔρευνα στὸ H. von Campenhausen, *Die Idee des Martyriums in der alten Kirche*, Göttingen, 1964.

8. *Ματθ.* 10, 23.

9. Fr. Bovon, “The Dossier on Stephen, the First Martyr”, *Harvard Theological Review* 96, 3 (2003), σσ. 279-315.

10. Εὐσεβίου Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 5, 2, 5: ἐκδ. G. Bardy, *Eusébe de Césarée, Histoire Ecclésiastique, Livres V-VII*, [SC 41], Paris 1955, σ. 25.

11. Βλ. N. Moore, “Review of Justin Buol, *Martyred for the Church: Memorializations of the Effective Deaths of Bishop Martyrs in the Second Century CE*, WUNT II/471 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2018)”, *Journal for the Study of the New Testament* 41, 5 (2019), σ. 111.

τοῦ 1ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰῶνα. Στὴν ἱστορικὴ αὐτὴ μοῖρα, ποὺ σφραγίζεται πλέον ἀπὸ τὸν κλιμακούμενο ἐφιάλτη τῶν διωγμῶν καὶ τῶν τοπικῶν πογκρόμ, τοποθετεῖται καὶ τὸ τμήμα τῆς καινοδιαθηκικῆς γραμματείας ποὺ συνδέεται μὲ τὴν αὐθεντία τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη καὶ φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται μὲ ἕναν πληρέστερο χαρακτήρα πρὸς αὐτήν. Εἶναι ἐπίσης ἡ ἐποχὴ τῆς ἀνόδου τῶν δοκητικῶν καὶ ἀνιστορικῶν προσεγγίσεων στὸ ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2. Ἰγνάτιος καὶ Ἰωάννεια θεολογία

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ κείμενο τῶν Ἐπιστολῶν Ἰγνατίου, ἐντυπωσιάζει ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἰωάννεια αὐτὴ παράδοση δὲν ἔχει παρὰ ἐλάχιστες καὶ ὄχι ἰδιαίτερα χρήσιμες κατὰ γράμμα παραπομπές στὰ ἰωάννεια ἔργα. Ὁ ἴδιος ὁ «ἡγαπημένος μαθητής» δὲν ἀναφέρεται καθόλου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν αὐθεντία τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τὴν ὁποία ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ἐπικαλεῖται ἐμφαντικά.

Ὡστόσο, ὑπάρχει ἕνα σύνολο κεντρικῶν ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων τῆς ἰωάννειας θεολογίας (νοουμένης ὡς συνόλου ἔργων φερομένων ἐπ' ὀνόματι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου) ποὺ ἐμφανίζουν ἔντονη παρουσία στὶς ἐπιστολές τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου: τὸ βασικώτερο εἶναι ἡ ἔννοια τῆς σταυρικῆς θυσίας ὡς πασχαλείου γεύματος στὸ Κατὰ Ἰωάννην ὡς γεῦμα ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ θυσίας¹². Τὰ ἴδια στοιχεῖα ἐμφανίζονται στὶς μεγαλειώδεις εἰκόνες τῆς διαζωγραφούμενης θυσίας τοῦ Ἰγνατίου στὴν Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή του στὸ γνωστὸ ἀπόσπασμα: «πλέον μὴ μοι παράσχηθε τοῦ σπονδισθῆναι Θεῶ, ὡς ἔτι θυσιαστήριον ἔτοιμόν ἐστιν, ἵνα ἐν ἀγάπῃ χορὸς γενόμενοι ἄσητε τῷ πατρὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι τὸν ἐπίσκοπον Συρίας ὁ Θεὸς κατηξίωσεν εὐρεθῆναι εἰς δύσιν, ἀπὸ ἀνατολῆς μεταπεμφόμενος» καὶ λίγο παρακάτω: «ἄφετέ με θηρίων εἶναι βοράν, δι' ὧν ἐστιν Θεοῦ ἐπιτυχεῖν. Σίτός εἰμι Θεοῦ, καὶ δι' ὀδόντων θηρίων, ἀλήθομαι, ἵνα καθαρὸς ἄρτος εὐρεθῶ τοῦ Χριστοῦ»¹³. Στὰ χωρία αὐτὰ βασικοὶ ὄροι ἐνὸς εὐχαριστιακοῦ γεύματος

12. *Ἀκολουθία Νιπτῆρος*, Ἰω. 13, 12-17.

13. Ἰγνατίου, *Ῥωμ.* 2, 2, ἐκδ. P. Th. Camelot, *Ignace d'Antioche Polycarpe de Smyrne, Lettres, Martyre de Polycarpe*, Paris 1955, [SC 10], σ. 128 καὶ 4, 1, σ. 130.

(«θυσιαστήριον», «καθαρός ἄρτος Χριστοῦ») μαζί με ἰωάννειους ὄρους («ὁ ἄρτος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς»¹⁴) συνδέονται με τὸ μαρτύριο τῆς βορᾶς ὑπὸ τῶν θηρίων¹⁵. Δεύτερο στοιχεῖο εἶναι ἡ προφητεία ὡς ὀράσεις ποὺ ὑπάρχει ὡς στοιχεῖο τοῦ ἐπισκοπικοῦ προφίλ, ὅπως τὸ ἀντιλαμβάνεται ὁ συγγραφέας: «Μὴ οὐ δύναμαι ὑμῖν τὰ ἐπουράνια γράψαι; ἀλλὰ φοβοῦμαι, μὴ νηπίοις οὖσιν ὑμῖν βλάβην παραθῶ»¹⁶. Αὐτὸ μᾶς θυμίζει πολὺ τὴν καταγεγραμμένη ἐμπειρία τοῦ πρεσβυτέρου (κατὰ ἰωάννεια ἔννοια) καὶ συγγραφέα τῆς Ἀποκάλυψης Ἰωάννου, ποὺ ἀποτελεῖ ὀλόκληρη ἓνα τέτοιο προφητικὸ ὄραμα. Τέλος, ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο εἶναι ἡ τελετουργικὴ περιγραφή τῆς συλλογικῆς λατρείας με εὐχαριστιακὰ στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὸ Ἄρνιον στὴν Ἀποκάλυψη Ἰωάννου. Οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι βρίσκονται γύρω ἀπὸ τὸν θρόνο τοῦ Θεοῦ, ὅπου μαζί με τὰ τέσσερα ζῶα τοῦ ἀποδίδουν λατρεία¹⁷. Ἐκεῖ βρίσκεται τὸ ἐσφαγμένον Ἄρνιον, τὸ ὁποῖο προσκυνοῦν οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι «ἔχοντες ἕκαστος κιθάραν καὶ φιάλας χρυσᾶς γεμουσας θυμιαμάτων»¹⁸. Ἡ ὅλη φρασεολογία θυμίζει ἔντονα τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰγνατίου γιὰ τὸ «ἀξιονόμαστον πρεσβυτέριον», ποὺ πρέπει νὰ εἶναι συναρμοσμένο με τὸν ἐπίσκοπο «ὡς χορδαὶ κιθάρα» καὶ νὰ γίνεται «ἐν ἀγάπῃ χορός», ποὺ θὰ ἄδει «τῷ πατρὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»¹⁹. Ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω γίνεται σαφές ὅτι ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ζεῖ καὶ κινεῖται σὲ ἓναν κόσμο γεμᾶτο ἀπὸ ἔννοιες καὶ εἰκόνες ποὺ συναντᾶται καὶ στὴν ἰωάννεια γραμματεία. Ἡ γειτνίαση αὐτὴ συμπίπτει με τὴν χρονολογικὴ καὶ γεωγραφικὴ γειτνίαση στὸν Μικρασιατικὸ καὶ Συροπαλαιστινὸ χῶρο. Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο εἶναι καὶ ἡ ἔννοια τῆς μαρτυρίας, ποὺ τονίζεται ἀπὸ τὸν αὐτόπτη μάρτυρα τῆς Σταυρώσεως Ἰωάννη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο στὴν Ἐπιστολὴ του Πρὸς τοὺς Σμυρναίους, ὅταν ἀντικρούει τοὺς δοκητικὸς σπερμολόγους: «Ἐγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ οἶδα καὶ πιστεύω ὄντα. Καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἦλθεν

14. Ἰω. 6, 51.

15. Βλ. ἐπίσης L. Wehr, *Arznei der Unsterblichkeit. Die Eucharistie bei Ignatius von Antiochien und im Johannesevangelium*, Münster 1987.

16. Ἰγνατίου, *Τραλ.* 5, 1, μν. ἔκδ. Camelot, σ. 114.

17. Ἀποκ. 4, 2-11.

18. Ἀποκ. 5, 6-10.

19. Ἰγνατίου, *Ἐφεσ.*, 4, 1-2, μν. ἔκδ. Camelot, σ. 72.

λέγει αὐτοῖς ‘Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε ὅτι οὐκ εἰμι δαιμόνιον ἀσώματον’»²⁰ καὶ κατόπιν: «Εἰ γὰρ τὸ δοκεῖν ταῦτα ἐπράχθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ γὰρ τὸ δοκεῖν δέδεμαι. Τί δὲ καὶ ἑαυτὸν ἔκδοτον δέδωκα τῷ θανάτῳ, πρὸς πῦρ, πρὸς μάχαιραν, πρὸς θηρία;»²¹. Στὸ θέμα τῆς μαρτυρίας θὰ ἐπανέλθουμε.

3. Σταύρωση, Πάσχα καὶ Ἰωάννεια θεολογία

Ἄν πᾶμε λίγο πιὸ πίσω, θὰ δοῦμε μερικὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς Ἰωάννειας θεολογίας γιὰ τὴ σταύρωση καὶ τὴ Θεία Εὐχαριστία, ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ θέμα μας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἰωάννεια κοινότητα εἶναι πιὸ ἀπομακρυσμένη χρονικὰ ἀπὸ τὰ συμβάντα κατὰ τὸν ἱστορικὸ βίον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁπότε πρέπει τώρα ὡς «μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες» νὰ ἔχουν μία πειστικὴ ἀπάντηση. Ὁ Ἰωάννης τὴ δίνει μὲ τὸν τρόπο του, ὑπενθυμίζοντας σὲ πολλὰ σημεῖα τὴ σημασία τῆς Θείας Εὐχαριστίας ὡς Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ, προειδοποιώντας τοὺς μαθητές του ὅτι: «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς»²² καὶ ἐμφανίζοντας σὲ ἀρκετὰ θαύματα τὸ εὐχαριστιακὸ ὑπόβαθρο, ὅπως στὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων ποὺ γίνεται «ἐγγύς» τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα²³. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ πολλὰ ἄλλα²⁴. Ὅμως, ἡ Θεία Εὐχαριστία δὲν συνδέεται μὲ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο, ποὺ δὲν παραδίδεται ὡς πασχάλειο γεῦμα (ἢ ἔστω μία μορφή του), ὅπως στοὺς Συνοπτικούς, ἀλλὰ ὡς δεῖπνο φίλων ποὺ προαναγγέλλει μὲ τὸν Νιπτῆρα τὴ θυσία τοῦ δασκάλου ποὺ

20. Ἰγνατίου, *Σμυρν.* 3, 1-2: μν. ἔκδ. Camelot, σ. 156. Δὲν μπορούμε νὰ ὑπεισέλθουμε στὴ συζήτηση γιὰ τὴ φύση τῆς συγκεκριμένης ἐμπειρίας οὔτε γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ἀγράφου λογίου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἄλλοι θεωροῦν ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἀπόκρυφο *Κήρυγμα Πέτρου* καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὸ *Καθ' Ἑβραίους Εὐαγγέλιο*. Βλ. τὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεως (σσ. 156-157).

21. Ἰγνατίου, *Σμυρν.* 4, 2: μν. ἔκδ. Camelot, σ. 158.

22. *Ἰω.* 6, 53.

23. *Ἰω.* 6, 4.

24. Βλ. Fr. Moloney, *Johannine Studies 1975-2017*, Tübingen 2017, σσ. 375-384 καὶ 427-449.

θά έπακολουθήσει κατά τή Σταύρωση²⁵, πού γίνεται τήν ίδια τήν ήμέρα του Πάσχα. Αυτό είναι τo πραγματικό πασχάλειο θῦμα στην πασχάλεια τράπεζα τῆς Σταυρώσεως, πού ταυτόχρονα παραπέμπει εὐθέως στή Θεία Εὐχαριστία με τo «αἷμα καὶ ὕδωρ» πού ἀναβλύζει κατά τὸν λογιισμό τoῦ Σώματος τoῦ Κυρίου, σκηνή στην ὁποία ἐπισυνάπτει ὁ Ἰωάννης ὅτι ἦταν αὐτόπτης μάρτυρας καὶ ἡ μαρτυρία του ἦταν ἀληθινή²⁶.

Ἡ συνέχεια τῆς παρουσίας τῆς ἰωάννειας παραδόσεως στή Μικρὰ Ἀσία μᾶς εἶναι γνωστὴ κυρίως στην περιὸ τοῦ Πάσχα ἔριδα πού ἀναρριπίζεται κατά καιροὺς τὶς ἐπόμενες δεκαετίες. Ὁ ἴδιος ὁ ἐπίσκοπος Πολύκαρπος μαρτυρεῖται νὰ βρίσκεται στή Ρώμη καὶ νὰ συζητᾶ χωρὶς ἀποτέλεσμα με τὸν πάπα Ἀνίκητο περιὸ τὸ 155 ἢ 165 γιὰ τὸ θέμα τoῦ κοινοῦ ἑορτασμοῦ, καθὼς οἱ Μικρασιάτες Χριστιανοὶ ἑορτάζαν τὸ Πάσχα τήν ἴδια μέρα με τὸ ἰουδαϊκὸ, σὲ ἀντίθεση με τοὺς ἄλλους πού τὸ ἑορτάζαν τήν Κυριακὴ ἡμέρα ἀμέσως μετὰ ἀπὸ αὐτό. Τὸ πρόβλημα ἐμφανίσθηκε ὀξύτερο στή Ρώμη, ὅπου συνυπῆρχαν Χριστιανοὶ ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς καὶ παραδόσεις. Καθὼς γίνονται «σύνοδοι ... καὶ συγκροτήσεις ἐπισκόπων» σὲ ὅλο τὸν χριστιανικὸ κόσμο πού ὀρίζουν τὸν ἑορτασμὸ τοῦ Πάσχα τήν Κυριακὴ, ὁ Πολυκράτης Ἐφέσου σὲ ἐπιστολὴ του (λίγο μετὰ τὸ 190) πρὸς τὸν Βίκτορα Ρώμης ὑπερασπίζεται τὸν ἑορτασμὸ τοῦ Πάσχα, κατά τοὺς Μικρασιάτες, με τὸ ἐπιχείρημα ὅτι μεγάλα «στοιχεῖα» τῆς πίστεως θαμμένα στή Μ. Ἀσία τηροῦσαν τὴ 14ῃ Νισάν. Εἶναι βέβαια φανερό ὅτι ἡ ἔμφαση στὸν ἑορτασμὸ κατά τὸ Ἰουδαϊκὸ πάσχα δὲν ἦταν ἓνα ἀπλὸ ἡμερολογιακὸ ζήτημα. Ἀποτελεῖ μία δυναμικὴ παρέμβαση στὸ κύριο πλήρωμα τῶν (πιθανὸν ἐξ Ἰουδαίων) Χριστιανῶν στὸν μικρασιατικὸ χῶρο, πού συνεχίζουν τὴν ἰωάννεια κοινότητα καὶ ὅπου ἡ Σταύρωση τοῦ Κυρίου συμπίπτει χρονικὰ με τὴν ἴδια τὴν ἡμέρα τοῦ Ἑβραϊκοῦ Πάσχα, γιὰ τὸ ἑορτάζεται ὡς τὸ πραγματικὸ Πάσχα πού ἀνανοηματοδοτεῖ γιὰ πάντα τὸ νομικὸ Πάσχα καὶ πού συνδέεται τόσο με τὴ Θεία Εὐχαριστία ὅσο καὶ με τὸ ἄλλο σημαντικὸ στοιχεῖο πού προαναφέραμε: τὴ μαρτυρία. Στὴ συνάφεια αὐτὴ ἐντυπωσιάζει (μεταξὺ ἄλλων) τὸ γεγονός ὅτι στὰ συντριπτικὰ περισσότερα παραδείγματα προηγούμενων ἐπισκόπων τῆς

25. Ἰω. 13, 1-18.

26. Ἰω. 19, 35.

Ἀσίας πού τηροῦσαν τὴν 14ῃ Νισὰν καὶ προσκομίζονται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Πολυκράτη συνδυάζονται οἱ ιδιότητες τοῦ ἐπισκόπου (ἢ, στὴν περίπτωση τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, τοῦ ἱερέα) μὲ τὸ μαρτύριο: ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κόρες τοῦ Φιλίππου «ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσών, ὃς ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορεκῶς καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος. οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται, ἔτι δὲ καὶ Πολύκαρπος ἐν Σμύρνη, καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς. καὶ Θρασεάς καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς ἀπὸ Εὐμενείας, ὃς ἐν Σμύρνη κεκοίμηται. Τί δὲ δεῖ λέγειν Σάγαριν ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα, ὃς ἐν Λαοδικεῖα κεκοίμηται...»²⁷. Προφανῶς ἡ ιδιότητα τοῦ μάρτυρα γράφεται γιὰ νὰ δοθεῖ βαρύτητα, εἶναι ὅμως ἐντυπωσιακὸ πόσο γρήγορα καὶ σὲ πόσο μεγάλο ἀριθμὸ ἔχει συνδεθεῖ ἡ ιδιότητα τοῦ ἐπισκόπου μὲ ἐκείνην τοῦ μάρτυρα. Ὅμως ὁ Ἰωάννης δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ καμμία πηγὴ ὅτι μαρτύρησε. Ἄρα εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ χαμένη γέφυρα ἀνάμεσα στὴ μαρτυρία καὶ τὴν προϋοῦσα ἐμπειρία τοῦ μαρτυρίου μετὰ ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς τοῦ τέλους τοῦ 1ου αἰῶνα.

Εἶναι ἐπομένως προφανὲς ὅτι κατὰ κύριο λόγο στὴν ἰωάννεια κοινότητα τοῦ μικρασιατικοῦ καὶ συροπαλαιστινοῦ χώρου συντελεῖται ἐξέλιξη τῆς ἔννοιας τοῦ μαρτυρίου ὡς ἐπανάληψης τῆς θυσιαστικῆς σταυρώσεως σὲ σύνδεση μὲ τοὺς ἄλλους τόπους τῆς ἰωάννειας θεολογίας: τὴ σημασία τῆς Θ. Εὐχαριστίας καὶ τὴ μαρτυρία. Σὲ αὐτὰ ἐντάσσεται ἡ θέση τοῦ ἐπισκόπου στὴν τέλεση τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ὥστε νὰ γίνῃ κατανοητὸ πῶς ὁ ἐπίσκοπος μετατρέπεται σὲ εὐχαριστιακὸ σφάγιο μὲ τὸ μαρτύριό του – κι αὐτὸς εἶναι ὁ ἐρμηνευτικὸς ὀρίζοντας τῶν Ἐπιστολῶν Ἰγνατίου.

4. Μαρτύριο Πολυκάρπου

Ἐνα στάδιο αὐτῆς τῆς σύνδεσης ἀποτυπώνεται ἀναλυτικὰ στὸ βασικὸ μαρτυρολογικὸ κείμενο, πού σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπετέλεσε τὸ πρότυπο γιὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ μαρτυρίου γενικὰ, δηλαδὴ τὸ Μαρτύριο Πολυκάρπου καὶ συντάχθηκε λίγο μετὰ ἀπὸ τὸ 177 (δηλαδὴ λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Πολυκράτη). Προηγοῦνται κάποιες

27. Εὐσεβίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 5, 24, 33-5, μν. ἔκδ. G. Bardy, σ. 65.

διηγήσεις πού σταδιακά συγκροτούνται σὲ αὐτόνομα κείμενα, ὅπως τὸ (πιθανῶς γνωστὸ στὸν Εὐσέβιο μέσῳ τοῦ Ἡγήσιππου) «Μαρτύριο» τοῦ Ἰακώβου, οἱ σχετικὲς διηγήσεις γιὰ τὸν Πρωτομάρτυρα Στέφανο καὶ ὀρισμένα ἄλλα πού βρίσκονται σὲ ἀπόκρυφα ἀγιολογικὰ κείμενα²⁸ καὶ πιθανὸν σχετίζονται μὲ ἰουδαιοχριστιανικοὺς κύκλους.

Στρέφοντας πλεόν τὴν προσοχή μας στὸ μαρτύριο²⁹, θὰ ἐπανατονίσουμε τὴν ἔννοια τῆς *devotio*, πού ἐρμηνεύει τὴν προετοιμασία γιὰ τὸ μαρτύριο μὲ κύριο ἄξονα τὴ μίμηση τοῦ Χριστοῦ ὡς μία δημόσια Λειτουργία-θυσία, γιὰ χάρη τῶν πολλῶν³⁰. Μὲ τὴ *devotio* κατανοεῖται τὸ μαρτύριο ὡς λειτουργικὸ θυσιαστικὸ σφάγιο κατὰ μίμηση τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀναφέρεται καὶ στὴν προμνημονευθεῖσα ἐργασία τοῦ Buol³¹. Ἐδῶ προσπαθήσαμε νὰ δείξουμε τὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὴ *devotio* καὶ τὴ δημόσια θυσία γενικῶς, μὲ τὴ Θεία Εὐχαριστία καὶ τὸ Πάσχα

28. Ὁ K. Beyschlag συνέκρινε τὸ «Μαρτύριο» (δηλαδὴ ἓνα ὑποθετικὸ κείμενο) Ἰακώβου μὲ τὶς σχετικὲς διηγήσεις γιὰ τὸν Στέφανο καὶ τὴ διπλὴ καταδίωξη τοῦ ἀπ. Παύλου στὶς *Πράξεις* (*Πράξ.* 5 καὶ *Πράξ.* 14 καὶ 21 ἀντίστοιχα). Διεπίστωσε ὀρισμένες ὁμοιότητες καὶ στὸ «Μαρτύριο» τοῦ Καλλίστου στοῦ Ἰππολύτου *Ἀναφ.* Θ, 12, 7 καὶ στὶς διηγήσεις γιὰ τὸν λιθοβολισμὸ τοῦ Σίμωνος Μάγου στὰ ἀπόκρυφα *Πάθη Πέτρου* 3 καθὼς καὶ τὸν κατακρημνισμὸ ἀπὸ τὸν ναὸ στὴν Ἔφεσο στὶς ἀπόκρυφες *Πράξεις Ἰωάννου* 37 κ.έ. Πίσω ἀπ’ αὐτὲς τὶς διηγήσεις θεωρεῖ ὅτι ἀνευρίσκεται τὸ ἀρχέτυπο τῶν διαφόρων μοτίβων στὰ πάθη τοῦ Ἰησοῦ καὶ εἰδικὰ ὄχι τόσο στὴν ἴδια τὴ Σταύρωση, ὅσο στὴν ἀπόπειρα λιθοβολισμοῦ Του (*Ιω.* 5-10), (K. Beyschlag, „Das Jakobusmartyrium und seine Verwandten in der frühchristlichen Literatur“, *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft*, 56 [1965], σσ. 149-178). Βλ. ὅμως καὶ D. Moessner, “‘The Christ Must Suffer’: New Light on the Jesus-Peter, Stephen, Paul Parallels in Luke-Acts”, *Novum Testamentum* 28, 3 (1986), σσ. 220-256.

29. Δὲν θὰ ὑπεισέλθουμε ἐδῶ στὴ γενικώτερη συζήτηση γιὰ τὴν προέλευση καὶ τὴ νοηματοδότηση τοῦ μαρτυρίου στὴν Ἀρχαία Ἐκκλησία γενικὰ. Χονδρικὰ, ἡ σχετικὴ ἀντιπαράθεση κινεῖται ἀνάμεσα στὸν W. H. C. Frend (*Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Oxford 1965), πού θέλει τὴν ἀρχὴ του καθαρὰ ἰουδαϊκὴ (μὲ ἀφετηρία τὸν Δευτεροσηαῖα καὶ πρότυπα τὰ Β΄ Μακκαβαίων καὶ Δ΄ Μακκαβαίων, 6, 29 καὶ 17, 22), καὶ τὸν G. Bowersock (*Martyrdom and Rome*, Cambridge 1995), πού κατανοεῖ τὸ μαρτύριο αὐστηρὰ ἐντὸς ἐλληνορωμαϊκῶν πλαισίων πού σχετίζονται μὲ τὴ ρωμαϊκὴ δημόσια ζωὴ. Ἔχουμε ἐπιχειρήσει μία ἀνασκόπηση στὸ D. Moschos, «Église et Culture aux premiers siècles chrétiens - Une tentative de description de leurs relations, à travers le modèle du martyre chrétien», *Istina* 55 (2010), σσ. 27-39.

30. Αὐτὸ φαίνεται σὲ πολλὰ κείμενα καὶ τὸ ἀνέδειξε ἰδιαίτερα ἡ Roberta D. Young, *In Procession before the World: Martyrdom as Public Liturgy in Early Christianity*, Milwaukee Wi 2001.

31. Buol, ὁ.π., σσ. 10-18.

ειδικῶς μέσα ἀπὸ τὴν ἰωάννεια «ἄσιατική» θεολογία. Ἐν συνεχείᾳ θὰ καταδείξουμε τὴ σύνδεση ὄλων αὐτῶν μὲ τὸν ἐπίσκοπο. Τὸ *Μαρτύριον Πολυκάρπου* εἶναι τὸ καταλληλότερο, γιὰτι ἐδῶ αὐτὲς οἱ συνδέσεις φαίνονται ἀνάγλυφα.

Ὁ ἅγιος ἐπίσκοπος Πολύκαρπος, ποὺ μαρτύρησε τὸ 177, ἀφοῦ εἶχε ὀραματισθεῖ τὸ τέλος του (καὶ εἶχε ἔτσι βεβαιωθεῖ καὶ τὸ προφητικὸ του χάρισμα ὡς «διδάσκαλος ἀποστολικὸς καὶ προφητικὸς γενόμενος»³² καὶ ἡ ἐθελούσια παράδοσή του), συλλαμβάνεται Μεγάλη Παρασκευὴ (παραμονὴ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα) τὴν ὥρα τοῦ δείπνου³³, παραγγέλλει νὰ φᾶνε καὶ νὰ πιοῦν οἱ διώκτες του, ἐνῶ ἐκεῖνος προσεύχεται ἐπὶ δῖωρο, ὅπου μνημονεῦει γνωστοὺς καὶ ἀγνώστους καὶ ὅλη τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησίᾳ³⁴. Τὴν ἡμέρα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου (τοῦ ἰουδαϊκοῦ Πάσχα) τὸν φέρνουν στὴν πόλη, τὸν ἀνακρίνουν δημόσια καὶ τὸν καλοῦν νὰ καταραστεῖ τὸν Χριστό, ἀλλὰ ἐκεῖνος δίνει ἀπαντήσεις γεμάτες θάρρους καὶ ἀρνεῖται³⁵. Τὸ πλῆθος ζητᾷ νὰ καεῖ καὶ μαζεύουν οἱ ἴδιοι τὰ ὑλικά γι' αὐτό³⁶. Τότε προσέρχεται ὁ ἴδιος ἐκουσίως καί, ὅπως ἀναφέρει τὸ κείμενο:

«ὀπίσω τὰς χεῖρας ποιήσας καὶ προσδεθείς ὡσπερ κριὸς ἐπίσημος ἐκ μεγάλου ποιμνίου εἰς προσφορὰν, ὀλοκαύτωμα δεκτὸν τῷ θεῷ ἡτομασμένον, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶπε: “Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ εὐλογητοῦ παιδὸς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατῆρ, δι’ οὗ τὴν περὶ σοῦ ἐπίγνωσιν εἰλήφαμεν, ὁ Θεὸς ἀγγέλων καὶ δυνάμεων καὶ πάσης τῆς κτίσεως παντός τε τοῦ γένους τῶν δικαίων, οἱ ζῶσιν ἐνώπιόν σου, εὐλογῶ σε ὅτι ἤξιώσας με τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας ταύτης τοῦ λαβεῖν με μέρος ἐν ἀριθμῷ τῶν μαρτύρων, ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ σου εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰωνίου ψυχῆς τε καὶ σώματος ἐν ἀφθαρσίᾳ Πνεύματος ἁγίου, ἐν οἷς προσδεχθεῖν ἐνώπιόν σου σήμερον ἐν θυσίᾳ πίονι καὶ προσδεκτῇ, καθὼς προητοίμασας καὶ προεφανέρωσας καὶ ἐπλήρωσας, ὁ ἀψευδὴς καὶ ἀληθινὸς Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων σὲ αἰνῶ, σὲ εὐλογῶ, σὲ δοξάζω διὰ τοῦ αἰωνίου καὶ ἐπουρανίου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀγαπητοῦ σου παιδός, δι’ οὗ σοὶ σὺν αὐτῷ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας»³⁷.

32. *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 16, 2, μν. ἔκδ. Camelot, σ. 264.

33. *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 7, 1, μν. ἔκδ. Camelot, σ. 250.

34. *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 7, 3, μν. ἔκδ. Camelot, σ. 252.

35. *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 9-13, μν. ἔκδ. Camelot, σσ. 254-260.

36. *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 12-13, μν. ἔκδ. Camelot, σσ. 258-260.

37. *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 14, 1-3, μν. ἔκδ. Camelot σ. 262.

Μόλις προφέρει τὸ Ἄμην, οἱ διώκτες ἀνάβουν τὴ φωτιά, ἀλλὰ αὐτὴ κάνει ἕναν κύκλο γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ψήνεται σὰν ψωμί («ὡς ἄρτος ὀπτώμενος») ἢ σὰν χρυσὸς στὸ καμίνι καὶ νὰ ἀνεβαίνει λιβανωτὸς³⁸. Τέλος οἱ διώκτες, μὴ μπορώντας νὰ τὸν κάψουν, διέταξαν νὰ τρυπηθεῖ μὲ «ξιφίδιον» κι ἀμέσως βγήκε ἀπὸ τὸ στέρονο του τόσο αἷμα ποὺ ἔσβησε τὴ φωτιά³⁹.

Τὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχει ἡ ὅλη αὐτὴ ἀφήγηση εἶναι πολλὰ καὶ μὲ πολλὲς διαστάσεις. Ἔχουμε μπροστά μας μία ζωντανὴ εὐχαριστιακὴ θυσία κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἴδιο τὸ «σφάγιο» ἀπευθύνει τὴν προσευχὴ εὐλογίας/εὐχαριστίας στὸν ἴδιο τὸν Θεό. Ἡ παλαιότερη ἔρευνα ἔχει καταδείξει τὴ σημασία τῆς προσευχῆς αὐτῆς ὡς πρῶτου μάρτυρα εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς⁴⁰. Πρόκειται γιὰ σημαντικὲς φράσεις καὶ λέξεις-κλειδιά ὅπως «εὐλογητοῦ παιδὸς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ», «ἐπίγνωσιν», «ἡξίωσας» κ.λπ. Πιὸ πρόσφατα καταδείχθηκε ἀπὸ τὸν Gerd Buschmann ὅτι ἡ προσευχὴ βασιζέται στὸν ἀτομικὸ ἰουδαϊκὸ «αἶνο» πρὸς τὸν Θεό, πάνω στὸν ὁποῖο συνάπτεται ἡ (ἀρχικὰ ἰουδαϊκὴ) εὐλογία ἐπὶ τῆς τραπέζης ποὺ μετασχηματίζεται σὲ εὐχαριστιακὴ. Στὴν ὑποθετικὴ ἀνασυγκρότηση ποὺ κάνει, θεωρεῖ ὅτι στὴν ἀρχικὴ ἰουδαϊκὴ προσευχὴ προστίθεται ἡ εὐχαριστιακὴ εὐχὴ στὰ χωρία: «ὁ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ εὐλογητοῦ παιδὸς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατῆρ, δι' οὗ τὴν περὶ σοῦ ἐπίγνωσιν εὐλόγησαμεν ... ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ σου εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰωνίου ψυχῆς τε καὶ σώματος ἐν ἀφθαρσίᾳ Πνεύματος ἀγίου ... διὰ τοῦ αἰωνίου καὶ ἐπουρανίου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀγαπητοῦ σου παιδὸς, δι' οὗ σοὶ σὺν αὐτῷ καὶ Πνεύματι ἀγίῳ». Σὲ αὐτὰ προστίθεται κι ἕνα τμήμα εἰδικῆς προσευχῆς ποὺ ἀφορᾶ τοὺς μάρτυρες καὶ βρῖσκεται στὶς φράσεις: «ἐν ἀριθμῷ τῶν μαρτύρων»,

38. *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 15, 1-2, μν. ἔκδ. Camelot, σ. 262.

39. «Καὶ τοῦτο ποιήσαντος ἐξῆλθεν [περιστερὰ καὶ] πλῆθος αἵματος, ὥστε κατασβέσαι τὸ πῦρ καὶ θαυμάσαι πάντα τὸν ὄχλον» 16, μν. ἔκδ. Camelot, σ. 264. Ἡ ἰωάννια εἰκόνα τοῦ λογιζομένου Ἐσταυρωμένου ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀπέρρευσε «αἷμα καὶ ὕδωρ» ἐπαναλαμβάνεται ἐδῶ, μαζί μὲ τὴν ἔξοδο «περιστερᾶς», στασιαζόμενης ὁμως χειρόγραφης παραδόσεως (ἐξ οὗ καὶ οἱ ἀγκύλες). Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἔχει ἐπίσης τὴ σημασία του καὶ πρέπει νὰ διερευνηθεῖ σὲ συνάφεια μὲ ἑλληνικὲς ἢ συριακὲς παραστάσεις, ἀλλὰ αὐτὸ ἐκφεύγει τῆς παρούσας θεματικῆς.

40. Βλ. Κ. Ν. Παπαδόπουλος, «Λειτουργικὰ σημειώματα», *Κληρονομία* 12 (1980), σσ. 1-18 καὶ D. P. Cagin, *L'anaphore apostolique et ses premiers témoins*, Paris 1919, σσ. 127-138.

«σήμερον» καί «καθώς προητοιμάσας καί προεφανέρωσας καί ἐπλήρωσας»⁴¹. Ἔτσι, ἐνῶ τὸ κείμενο αὐτὸ φαίνεται νὰ στέκεται στὴ γραμμὴ ἀρχέγονων εὐχαριστιακῶν προσευχῶν, ὅπως αὐτὴ ποὺ βρίσκουμε στὴ *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Αποστόλων*, ἀπὸ τὴν ἄλλη συνδέει τὴν ἔννοια τῆς Εὐχαριστίας ὡς θυσίας⁴² μὲ τὴ θυσία τῶν μαρτύρων, διὰ τῆς χρήσεως τμημάτων ἀπὸ τὶς προσευχῆς τῶν Τριῶν Παίδων ἐν καμίνῳ στὸν δευτεροκανονικὸ *Δανιήλ* (3, 26-45 καὶ 51-90)⁴³.

Ἐνα δεῦτερο στοιχεῖο ἐπίσης, συχνὰ ἐπισημανθὲν στὴν ἔρευνα, εἶναι ἡ σύνδεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας μὲ τὸ μαρτύριο. Αὐτὴ ὅμως ἡ σύνδεση ἐξετάζεται συνήθως κυρίως ἀπὸ λειτουργιολογικῆς πλευρᾶς καὶ ἀπὸ τὴ σημασία ποὺ ἔχει γιὰ τὴ Θεία Εὐχαριστία ἡ τιμὴ τῶν μαρτύρων⁴⁴. Αὐτὸ ποὺ δὲν φαίνεται νὰ τυγχάνει μέχρις στιγμῆς ιδιαίτερης μνείας εἶναι ἡ σημασία τῆς σύνδεσης τῆς εὐχαριστιακῆς προσευχῆς μὲ τὴ θυσία τοῦ ἰδίου τοῦ ἐπισκόπου-λειτουργοῦ ὡς μάρτυρα καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐπισκοπικοῦ θεσμοῦ. Αὐτὸ ἔχει ιδιαίτερη ἱστορικὴ σημασία γιὰ μᾶς. Ἡ Θεία Εὐχαριστία ἀπὸ ἓνα τακτικὸ ὑπομνηστικὸ γεγονὸς τῶν ἐσχάτων καὶ τῶν νέων σχέσεων μέσα στὴν κοινότητα ἐνεργοποιεῖται ὡς προσφορὰ ἀγάπης διὰ τῆς θυσίας μὲ δημόσιο χαρακτήρα στὴ νέα πραγματικότητα τῶν ἀνερχόμενων διωγμῶν τοῦ τέλους τοῦ 1ου αἰῶνα, δίνοντας δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου στὸν ρόλο τοῦ ἐπισκόπου ἓναν περαιτέρω ἱστορικὰ ἐνεργητικὸ μυστηριακὸ ρόλο (ὄχι μόνον εἰκονιστικὸ καὶ στενὰ τελετουργικὸ). Ἐπεκτείνει ἔμπρακτα τὸν πυρῆνα τῆς θεολογίας τῆς θυσίας ποὺ περιγράφεται στὶς ἐπιστολὲς Ἰγνατίου. Ἀκόμη καὶ ὁ ὀπτῶμενος ἄρτος ἀλλὰ καὶ ὁ λιβανωτὸς ἔχουν στοιχεῖα θυσίας σὲ ἓνα ἰουδαιοχριστιανικὸ περιβάλλον⁴⁵.

41. G. Buschmann, „Traditionsgeschichtliche Analyse des Gebets in MartPol14 Ein jüdisches Dankopfergebet des Einzelnen als eucharistisches Märtyrer-Gedächtnisgebet der frühchristlichen kleinasiatischen Gemeinden“, *Journal of Early Christian Studies* 5 (1997), σσ. 181-221.

42. Γιὰ τὴν ὁποία βλ. ἤδη H. Moll, *Die Lehre von der Eucharistie als Opfer. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung vom Neuen Testament bis Irenäus von Lyon*, Köln-Bonn 1975.

43. Buschmann, *Analyse*, ὁ.π., σσ. 211-217.

44. Βλ. π.χ. εἰδικὰ γιὰ τὸ θέμα J. Kettel, „Martyrium und Eucharistie“, *Geist und Leben* 30 (1957), σσ. 34-46.

45. Παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ πιθανὴ συνάφεια τοῦ χωρίου αὐτοῦ μὲ λειτουργικὴ χρήση

5. Ἡ πρόσληψη τοῦ Μαρτυρίου Πολυκάρπου καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἐπισκόπου

Εἶδαμε μέχρι ἐδῶ τὴ συμπύκνωση καὶ ἐξέλιξη θεολογικῶν ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων ποὺ ἐμφανίζει τὸ Μαρτύριο Πολυκάρπου ὡς πρὸς τὴν προηγούμενη ἱστορικὴ πορεία ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1ου αἰῶνα ἕως τὸ β' ἡμισυ τοῦ 2ου. Τώρα θὰ δοῦμε τὴν ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ ἔργου στὴν μετέπειτα πορεία καὶ κατ' ἀρχὰς στὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπόμενων μαρτυρολογιῶν. Σὲ ἄλλα τέτοια μαρτυρολογικὰ κείμενα διακρίνουμε –πράγματι– βασικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εἶδαμε στὸ *Μαρτύριον Πολυκάρπου* νὰ ἐπανέρχονται. Ὁ πρεσβύτερος Πιόνιος στὸ σχετικὸ *Μαρτύριον Πιονίου* κατὰ τὸν διωγμὸ τοῦ Δεκίου περὶ τὸ 250 ἐπίσης συλλαμβάνεται Μέγα Σάββατο ποὺ συμπίπτει μὲ τὸ ἐβραϊκὸ Πάσχα καὶ τὴν ἐπέτειο τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πολυκάρπου⁴⁶, δηλώνοντας ἔτσι τὴ συνέχεια μὲ ἐκεῖνον. Πιὸ ἐνδιαφέρον, λόγῳ τοῦ χαρακτῆρα του, εἶναι τὸ λεγόμενον *Μαρτύριον Μάρκου*. Πρόκειται γιὰ μείγμα ἀποκρύφων ἀποστολικῶν πράξεων, ἀγιολογικοῦ θρύλου καὶ Μαρτυρολογίου, ποὺ ἔχει καταστατικὸ χαρακτῆρα γιὰ τὴν προέλευση ὁλόκληρης τῆς Αἰγυπτιακῆς Ἐκκλησίας (καὶ τῆς ἀποστολικότητάς της) συντεθειμένο στὴν τελικὴ του μορφή περὶ τὸν 4ο αἰ. ὡς μαρτύριο τοῦ πρώτου ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρείας, πιθανὸν παράλληλο μὲ τὸν βίο τοῦ τελευταίου τῶν διωγμῶν ἐπισκόπου Πέτρου Α'. Τὰ στοιχεῖα ὅμως ποὺ ἐμπεριέχει εἶναι ἀρχέγονα, καθὼς χρησιμοποιοῦν μία γλῶσσα οἰκεία σὲ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανούς –καὶ σὲ ὄρους καὶ σὲ εἰκόνες καὶ σὲ τελετουργικό– καὶ πιθανὸν προέρχονται ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα ἢ καὶ ἐνωρίτερα⁴⁷. Ἐκεῖ ὁ ἅγιος Μᾶρκος συλλαμβάνεται ἀνήμερα Κυριακῆ τοῦ Πάσχα, τὴν ὥρα τῆς Θείας Λειτουργίας («κατέλαβον αὐτὸν τὰς εὐχὰς τῆς θεϊκῆς ἀναφορᾶς ποιούμενον»)⁴⁸. Ὅπως ὁ Πολύκαρπος σύρεται βίαια ἀπὸ τὴν καροῦχα καὶ σκίζει τὸ ἀντικνήμιό του, ἔτσι καὶ

μύρου βλ. Buschmann, *Analyse*, ὁ.π., σ. 204.

46. *Μαρτύριον Πιονίου* 2, ἐκδ. H. Musurillo, *The acts of the Christian Martyrs*, Oxford 1972, σ. 136, 12-13.

47. Διεξοδικώτερα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Δ. Μόσχος, *Ἀπὸ τὸν Ὅσιον στὸν Υἱὸ Δαβίδ. Ἡ γένεση καὶ τὸ ἀρχέγονο πολίτευμα τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Αἴγυπτο*, Ἀθήνα 2002, σσ. 24-36.

48. *Μαρτύριον Μάρκου* 7, PG 115, 168C.

ὁ Μᾶρκος σέρνεται ἀπὸ τὸ πλῆθος στοὺς δρόμους, τοὺς ὁποίους βάφει μὲ τὸ αἷμα του («καὶ ἦσαν αἱ σάρκες αὐτοῦ πίπτουσαι εἰς τὴν γῆν καὶ αἱ πέτραι ἐμολύνοντο τοῦ αἵματος αὐτοῦ»)⁴⁹. Καὶ ὁ Πολύκαρπος καὶ ὁ Μᾶρκος (ἀλλὰ καὶ ὁ Πιόνιος)⁵⁰ πεθαίνουν ἤρεμα, παραθέτοντας στὸν Θεὸ τὸ πνεῦμα τους. Ὁ Μᾶρκος προσεύχεται μὲ λόγια εὐχαριστίας σαφῶς ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ προσευχὴ τοῦ Πολυκάρπου καὶ ἄλλων εὐχῶν τῆς Ἀναφορᾶς (στοιχεῖα ὑπογραμμισμένα ἀπὸ μᾶς): «Εὐχαριστῶ σοι Κύριέ μου Ἰησοῦ Χριστέ, ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπές με, ἀλλὰ συγκαταριθμησάς με μετὰ τῶν ἁγίων σου. Δέομαί σου, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, πρόσδεξαι ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχὴν μου καὶ μὴ με ἀποδοκιμάσης ἀπὸ τῆς χάριτός σου»⁵¹. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὰ κείμενα αὐτὰ διαβάζονταν στὸ Χριστιανικὸ Πασχάλιο γεῦμα· ἀποτελοῦσαν δηλαδὴ μία χριστιανικὴ «Χαγκαδά», ἀπὸ ὅπου εἰκάζεται ὅτι διαμορφώθηκε λίγο ἀργότερα καὶ ἡ πρώτη Χριστολογία, μὲ παράδειγμα τὸ *Περὶ Πάσχα* τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων⁵². Πιθανὸν ἐπίσης νὰ διαβάζονταν καὶ στὶς ἡμέρες τιμῆς τῶν συγκεκριμένων μαρτύρων. Πέρα ἀπὸ τὴ σημασία ποὺ ἀποκτᾶ ὁ μάρτυρας ὡς πρότυπο γιὰ τὴ χριστιανικὴ ζωὴ, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε βᾶσιμα ὅτι λειτουργεῖ καὶ ἡ ἀντίθετη κατεύθυνση: ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἀναλαμβάνει στό «προφίλ» του καὶ ιδιότητες μάρτυρα-λειτουργοῦ καὶ αὐτὸ δίνει καὶ στὴ Θεία Εὐχαριστία καὶ στὸν ἴδιο τὸν δικό του ρόλο μέσα σὲ αὐτὴν ἓνα ἱστορικὰ δυναμικώτερο περιεχόμενο.

6. Πρὸς μία θεολογικὴ νοηματοδότηση τῆς ἱερωσύνης καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος

Τὸ χρήσιμο συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν παραπάνω διερεύνηση εἶναι ὅτι ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἐπισκόπου ἀλλὰ καὶ τὴν κατανόηση τῆς εἰδικῆς ἱερωσύνης πρέπει νὰ

49. Στὸ ἴδιο.

50. *Μαρτύριον Πιονίου* 21, 7-9, μν. ἔκδ. Musurillo, σ. 164, 6-15.

51. *Μαρτύριον Μάρκου* 8, PG 115, 169A.

52. Βλ. G. Kretschmar, „Christliches Passa im 2. Jahrhundert und die Ausbildung der christlichen Theologie“, στὸ J. Moingt (ἐπιμ.), *Judéo-christianisme, Recherches historiques et théologiques offertes en hommage au Cardinal Jean Daniélou, Recherches de science religieuse* 60 1, 2 (Paris 1972), σσ. 287-323.

προχωρήσει σε μία ευρύτερη βάση. Ἡ θεολογική ἐρμηνεία γιὰ τὸν ρόλο τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ πρεσβυτερίου περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴ θεολογικὴ σημασία τῆς τέλεσης τῆς Θείας Εὐχαριστίας στὴν πρωτοχριστιανικὴ κοινότητα καὶ τοῦ ἐσχατολογικοῦ εἰκονισμοῦ τῆς εὐχαριστιακῆς συνάθροισης μὲ κέντρο τὸν ἐπίσκοπο ὡς εἰκόνα Χριστοῦ καὶ τοὺς πρεσβυτέρους γύρω του ὡς εἰκόνα τῶν ἀποστόλων μέσα ἀπὸ κλασικὲς ἐργασίες τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα. Στὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, στὴ μὲν Ἀνατολὴ ἔχουμε ἕναν ἐσχατολογικὸ εἰκονισμὸ τοῦ Χριστοῦ (*alter Christus*) καὶ τῶν ἀποστόλων ἀπὸ τὸ μέλλον, ἐνῶ στὴ Δύση μὲ τὸν Κλήμεντα, τὸν Ἰππόλυτο καὶ τελικὰ τὸν Εἰρηναῖο Λυῶνος ἔχουμε τὸν ἐπίσκοπο ὡς ἱστορικὸ διάδοχο τῶν ἀποστόλων (*alter apostolus*), ποὺ ἐξηγεῖ γιατί αὐτὸς ἀναλαμβάνει τὸ *magisterium* καὶ τὴν ἐγγύηση τῆς συνέχειας τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας μὲ ἀποτέλεσμα μία «ἀνταλλαγὴ» λειτουργιῶν τοῦ ἐπισκόπου μὲ τοὺς πρεσβυτέρους (τὸ διδακτικὸ τῶν δευτέρων πηγαίνει στὸν πρῶτο καὶ ἡ τέλεση τῆς Εὐχαριστίας μεταπίπτει στοὺς δευτέρους). Ὡς ἐξήγηση προβάλλεται ἡ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἡ ἀπομάκρυνση τῆς ἄμεσης προσδοκίας τῆς Δευτέρας Παρουσίας ἐκεῖ (ὅπου ἀναμενόταν), ἐξέλιξη ποὺ ἐπηρέασε καὶ τὸν ἐσχατολογικὸ ἐξεικονισμὸ τοῦ ἐπισκόπου μὲ τὸ πρεσβυτέριο⁵³. Πάντως, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μία γενικὴ ἐξήγηση: ἡ προφητεία ὡς ἀποστολικὸ κήρυγμα περιλαμβάνεται στὸ ἔργο τοῦ ἐπισκόπου καὶ στὴν Ἀνατολή, ὅπως εἶδαμε στίς ἐπιστολὲς Ἰγνατίου καὶ στὸ *Μαρτύριο Πολυκάρπου*, ἐνῶ οἱ πρεσβύτεροι ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν διδακτικὸ ἔργο σε περιοχὲς ὅπως τὴν Αἴγυπτο⁵⁴.

Πράγματι, ἡ διαφαινόμενη μετάθεση τῶν ἐσχάτων στὸ τέλος τοῦ 1ου αἰῶνα καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλήμ (ὡς χώρου ὅπου θὰ συνέβαινε ἡ Δευτέρα Παρουσία) ὀριστικὰ μετὰ ἀπὸ τὸ 135, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει αὐτὴ τὴν ἐπίδραση στὸν ρόλο τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν πρεσβυτέρων. Ὡστόσο, οἱ ἱστορικὲς προκλήσεις μετὰ τὴν ἔκλειψη τῆς πρώτης ἀποστολικῆς γενιᾶς δὲν σταματοῦν ἐδῶ: ἡ ἔνταση τῶν διωγμῶν, ἡ ἄνοδος γνωστικῶν

53. Ἰωάννης Ζηζιούλας, «Δύο ἀρχαῖες παραδόσεις περὶ ἀποστολικῆς διαδοχῆς καὶ ἡ σημασία τους», στὸ *Ἀντίδωρον Πνευματικόν. Τιμητικὸς τόμος ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι ἐπιστημονικῆς δράσεως καὶ τεσσαρακονταετηρίδι καθηγεσίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς δράσεως Γερασίμου Κονιδάρη*, Ἀθήνα 1981, σσ. 683-712 (=Ἰωάννης Ζηζιούλας, *Ἔργα, Α' Ἐκκλησιολογικὰ Μελετήματα*, Ἀθήνα 2016, σσ. 613-650).

54. Βλ. συνοπτικὰ Δ. Μόσχος, *Ἀπὸ τὸν Ὅσιον, ὁ.π.*, σσ. 97-106.

καὶ δοκητικῶν ομάδων, ποὺ καλύπτουν τὸν «ἐνδιάμεσο χῶρο» μεταξὺ ἰουδαϊκοῦ μυστικισμοῦ, ἔθνικῶν συγκρητιστικῶν ρευμάτων καὶ φιλοσοφίας, ποὺ ἐπανερμηνεύουν τὸ ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μὲ τρόπο ἀνιστορικό, καὶ τέλος ἡ ἐξέλιξη τέτοιων ἐπιμέρους κύκλων καὶ προσώπων μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις σὲ μορφὲς ὀργάνωσης τῶν Χριστιανικῶν κοινοτήτων σὲ «διδασκαλεῖα», μὲ σημαντικώτερο παράδειγμα τὴ Ρώμη, εἶναι κάποιες ἀπὸ αὐτὲς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ χριστιανικὴ κοινότητα παύει νὰ εἶναι ἓνας χαλαρὸς συνασπισμὸς «οἴκων» καὶ ἀρχίζει νὰ κινεῖται σὲ θεσμοὺς ποὺ μοιάζουν μὲ θρησκευτικὲς συσσωματώσεις τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου («γυμνάσια», *collegia*). Στὴ νεώτερη συζήτηση προστέθηκε πρόσφατα μία ἐξαντλητικὴ ἐργασία τοῦ Alistair Stewart, ποὺ ἐπιχειρεῖ μὲ ἓναν πιὸ πρακτικό-λειτουργιστικὸ τρόπο νὰ ἐξηγήσει τὴ σχέση ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρων, ὅπου ὁ ἐπίσκοπος στὴν ἀρχέγονη ἐκκλησιαστικὴ σύναξη θὰ ἦταν ἀρχικὰ ἓνας ἀνεξάρτητος ὀργανωτικὸς ὑπεύθυνος στό (πλήρες) εὐχαριστιακὸ γεῦμα (ἀγάπες), ποὺ προμήθευε καὶ ἐπέβλεπε τὴ διανομὴ τῶν προσφορῶν σὲ φαγητὸ ἀλλὰ καὶ τῶν δωρεῶν, ἐνῶ οἱ ἀρχέγονοι πρεσβύτεροι δὲν ἦσαν ἀξίωμα καὶ μάλιστα ἰουδαϊκῆς προελεύσεως, ὅπως πιστευόταν (διότι κάτι παρόμοιο σὲ ἰουδαϊκοὺς θεσμοὺς δὲν ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη), ἀλλὰ μία τάξη «προστατῶν», ὅπως στὰ ἑλληνιστικὰ γυμνάσια. Οἱ ἐπίσκοποι ὅμως, νοοῦμενοι συλλογικά, ὀνομάζονταν πρεσβύτεροι «κατὰ πόλιν» κι ἀπὸ ἐκεῖ προέρχονται οἱ δυσκολίες στὴν ἐρμηνεία. Μετὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ γιὰ διάφορους λόγους (πάντοτε κατὰ τὸν Stewart) οἱ πρεσβύτεροι-ἐπίσκοποι ὀργανώνονται γύρω ἀπὸ τὸν πρῶτο σὲ μία πόλη, ἐνῶ οἱ ἀρχέγονοι πρεσβύτεροι παύουν νὰ ὑπάρχουν⁵⁵. Ἡ ἐργασία αὐτὴ (τῆς ὁποίας ἡ λεπτομερειακότητα καὶ ἡ σὲ βάθος γνώση τῆς βιβλιογραφίας σχεδὸν τριῶν αἰῶνων ἀδικεῖται ἀπὸ τὴ διαγραμματικὴ αὐτὴ παρουσίαση) μᾶς ὑπενθυμίζει κάτι βασικὸ γιὰ τὸ θέμα μας: ἡ εἰκονιστικὴ καὶ μυστηριακὴ κατανόηση τῆς συναθροισμένης στὴν Εὐχαριστία κοινότητος πρέπει νὰ λειτουργεῖ μὲ ἀναφορὰ στὴν πραγματικὴ ζωὴ ποὺ ἀνακαινίζεται μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ τρόπος γι' αὐτὸ εἶναι ἡ θυσία καὶ ἡ ἔμπρακτη

55. Al. Stewart, *The original bishops, Office and Order in the first Christian communities*, Grand Rapids 2014, ἰδιαίτ. σσ. 121-144. Ὁ Stewart προχωρεῖ τὴ σκέψη στὸ θέμα αὐτὸ τοῦ R. Alastair Campbell, *The Elders: seniority within earliest Christianity*, Edinburgh 1994.

προσφορά αγάπης. Στήν πιό ὕστερη χρονικά ἰωάννεια, «ἀσιατική» θεολογία, ἡ οἰκοδόμηση αὐτῶν τῶν στοιχείων σέ μία νέα ταυτότητα μεταφράζεται στή σθεναρή ἀντίσταση στήν ἀφομοίωση ἀπό τὸν κόσμο (Ἀποκάλυψη Ἰωάννου) καὶ τελικὰ στή μετατροπὴ τῆς εὐχαριστιακῆς θυσίας σέ πραγματικὸ μαρτύριο (μία ταυτότητα ποὺ ἀλληλεπιδρᾷ μὲ τὶς ὑπόλοιπες παραδόσεις, ὅπως τῶν Συνοπτικῶν, τῆς παύλειας θεολογίας κ.λπ.). Αὐτὸς ὁ ἄξονας ἐπισκόπου/ζώσας Εὐχαριστίας/μαρτυρίου δὲν ἦταν ἀπλῶς ἀπότοκο τῆς σύνδεσης ἐπισκόπου/τέλεσης τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἀλλὰ ἓνας ἰδιαίτερος, κατὰ κάποιον τρόπο παράλληλος, ἄξονας. Οἱ μικρασιατικὲς κοινότητες τὸν ἐπεξεργάζονται καὶ συνδιαμορφώνουν αὐτὴν τὴν ἐπικαιροποιημένη ταυτότητα ποὺ προδιαγράφουν οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Ἰγνατίου μὲ τὴ σύνταξη καὶ διάδοση τοῦ *Μαρτυρίου Πολυκάρπου*. Οἱ γνωστικὲς κινήσεις ἀντίθετα περιφρονοῦν καὶ χλευάζουν τόσο τὸ μαρτύριο, ὅσο καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἱερατείου, ὅπως φαίνεται σὲ κείμενά τους⁵⁶. Ἡ ἀπόκρουση τῶν Γνωστικῶν καὶ τῆς «σχολειοποίησης» τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης δὲν γίνεται μὲ τὸ νὰ ἀποφασισθεῖ (ἀπὸ ποιόν;) ἐν κενῷ ἢ πρόσδοση στὸν ἐπίσκοπο τοῦ *magisterium* καὶ τῆς ἔννοιας τῆς γραμμικῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς στή Δύση μὲ τὸν Ἰππόλυτο καὶ τὸν Εἰρηναῖο, ἀλλὰ μὲ τὴ νέα ἀποκτώμενη ταυτότητα τοῦ ἐπισκόπου ὡς «ἀποστολικοῦ καὶ προφητικοῦ διδασκάλου», ποὺ ἐπιτρέπει στὸν Εἰρηναῖο νὰ μιλήσει γιὰ συνέχεια τοῦ ἀποστολικοῦ κληρύγματος, καὶ νὰ ἀποκτήσουν κῦρος καὶ ἄλλες ιδιότητες καὶ πρόσωπα⁵⁷. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται ἀφ’ ἑνὸς μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ αὐτο-προσφορά του στὸ μαρτύριο, ποὺ εἶναι θεμέλιο μαρτυρίας τῆς θεάς τοῦ Ἰησοῦ (εἶτε ὡς ἄμεση θεά Του, ὅπως στὸν πρωτομάρτυρα Στέφανο καὶ τὸ *Μαρτύριον Μάρκου*, εἶτε ὡς ἐπανάληψη τῆς ἐμπειρίας τοῦ αὐτόπτου Ἰωάννου στὸν λογισμὸ τοῦ μάρτυρα-μιμητῆ Του) καὶ ἀφ’ ἑτέρου ὡς βάση χριστολογικῆς διδασκαλίας μὲ τὴ χρήση τῶν συγκεκριμένων κειμένων στὸ πλαίσιο μιᾶς χριστιανικῆς «Χαγκαδά», ὅπως εἶδαμε παραπάνω. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἐμπλουτισμὸς αὐτὸς τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς ἱερωσύνης μὲ τὸ μαρτύριο ἔχει κι ἓνα

56. Π.χ. στὴ *Μαρτυρία Ἀληθείας* καὶ στὴν *Ἀποκάλυψη Πέτρου*. Βλ. K. Koschorke, *Die Polemik der Gnostiker gegen das kirchliche Christentum*, Leiden 1978.

57. Π.χ. ὁ Ἰουστίνος μὲ τὴ «Σχολή» του στὴ Ρώμη. Βλ. G. Tobias, “Justin’s School in Rome – Reflections on Early Christian ‘Schools’”, *Zeitschrift für Antikes Christentum* 16 (2012), σσ. 75-87.

χαρακτήρα ανοίγματος στην έθνική κοινωνία (όσο κι αν αυτό φαίνεται παράδοξο), διότι μπορούσε να τον κατανοήσει έχοντας τις γνωστές στον έλληνορωμαϊκό κόσμο παραστάσεις της *devotio* και της θυσίας του ήγέτη για χάρη του λαού του.

Δέν μπορεί βέβαια να άρνηθει κανείς ότι ή μυστηριακή εύχαριστιακή λειτουργία με τὸ μαρτύριο τοῦ λειτουργοῦ δέν περιορίζεται μόνο στην τάξη τῶν ιερέων ή επισκόπων, ἀλλὰ και στο ὑπόλοιπο σῶμα τῶν πιστῶν, ὅπως πρέπει να έρμηνεύσουμε τὸ *Μαρτύριο τῆς Ἀγίας Περπέτουας* και τὸ σχετικὸ ὄραμά της. Ἡ αντίληψη ότι πρόκειται παντοῦ για μοντανιστικὴ διείσδυση δέν μπορεί να κρύφει τὴν πραγματικότητα ότι για τοὺς Ὁμολογητὲς ὑπάρχει μία ειδικὴ τάξη στην Ἐκκλησία, μέχρι τὸν 3ο αἰῶνα τοῦλάχιστον, πὸ ἐμπεριέχει κάποιες μορφῆς ἱερωσύνης⁵⁸. Ὅμως, αὐτὴ ή ἀμφιθυμία λύνεται τελικά. Ἦδη τὸ *Μαρτύριο Πολυκάρπου* διαφοροποιεῖται προγραμματικὰ ἀπὸ τοὺς Μοντανιστὲς (τῆς Μικρᾶς Ἀσίας), καταδικάζοντάς τους ἐπειδὴ ἐπιδιώκουν τὸ μαρτύριο⁵⁹. Ἡ οἶονεὶ μυστηριακὴ δυνατότητα τῶν Ὁμολογητῶν να χορηγοῦν ἀφέσεις ἀμαρτιῶν καταστέλλεται ὅταν ἐκφυλίζεται σὲ ἐργαλεῖο «καθαρότητας» κατὰ τοῦ ἱερατείου και ἄρα ὡς ἀνατρεπτικὸς παράγοντας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητάς, ὅπως ἔγινε στὸ Δονατιστικὸ και τὸ Μελιτιανὸ σχίσμα στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα⁶⁰.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, πολὺ γρήγορα ή ἔννοια τοῦ μαρτυρίου διευρύνθηκε πέρα ἀπὸ τὴν μονοσήμαντὴ ἔννοια τοῦ «εὐγενοῦς θανάτου» στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ και ἔγινε τὸ βασικὸ κίνητρο τῆς αὐτοπροσφορᾶς και τῆς διακονίας. Αὐτὸ ἔγινε, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς προσέλαβε και ἐπεξεργάσθηκε τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς εύχαριστιακῆς θυσίας ἐπικυρωμένης ἀπὸ τὸν λειτουργό-μάρτυρα. Ἔτσι, τὸ κέντρο βάρους πολλῶν μαρτυρολογίῶν δέν πέφτει στὸ μοτίβο τοῦ «εὐγενοῦς θανάτου», ἀλλὰ στὴ συγχώρεση πὸ ἐκεῖνοι δίδουν⁶¹. Ἀντίστοιχα, με

58. B. Kötting, „Die Stellung des Konfessors in der alten Kirche“, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 19 (1976), σσ. 7-23.

59. Βλ. και G. Buschmann, „Martyrium Polycarpi 4 und der Montanismus“, *Vigiliae Christianae* 49 (1995), σσ. 105-145.

60. Προβλ. τίς παρατηρήσεις για τὴν τακτικὴ τοῦ Κυπριανοῦ στὸ θέμα αὐτὸ τοῦ Allan Brent, „Cyprian’s Reconstruction of the Martyr Tradition“, *Journal of Ecclesiastical History*, 53, 2 (2002), σσ. 241-268.

61. Βλ. B. Dehandschutter, „A Community of Martyrs: Religious Identity and the Case

αὐτὸν τὸν τρόπο ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα (τελείωση στὴν ἀγάπη) καὶ τὸ 250 ἀπὸ τὸν Διονύσιο Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι καὶ οἱ κοιμηθέντες λόγῳ τῆς μόλυνσής τους ἀπὸ τὴν πανώλη, ἐπειδὴ περιέθαλπαν τοὺς ἀσθενεῖς ἐθνικούς, τιμῶνταν ἐξίσου ὡς μάρτυρες ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία⁶², ἐνῶ ἀργότερα μπόρεσε καὶ περιέλαβε καὶ τὴν ἔννοια τῆς ἀσκήσεως (*martyrium cotidianum*)⁶³.

Συμπερασματικά, γίνεται προφανές ὅτι σὲ ἓνα μεγάλο καὶ πλούσιο ρεῦμα τῆς Ἐκκλησίας τῶν δύο πρώτων αἰώνων, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν ἰωάνναιο παράδοση στὸν Μικρασιατικὸ ἀλλὰ καὶ σὲ σημεῖα τοῦ Συροπαλαιστινοῦ χώρου –καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ κέντρα τοῦ ἐντοπίζεται στὴ Σμύρνη– ἡ θεολογία τῆς πασχάλειας θυσίας τοῦ ἐσταυρωμένου Μεσσία ἐρμηνεύει τὴν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας, μακριὰ ἀπὸ ἓνα ριτουαλιστικό-ἀναπαραστατικὸ πλαίσιο, πρὸς μία νοηματοδότηση καὶ φανέρωση τῆς σωτηρίας μέσα ἀπὸ τὴ μίμηση τῆς σταυρικῆς θυσίας καὶ τὸ μαρτύριο. Ἐδῶ δεῖξαμε ὅτι αὐτὴ ἡ νοηματοδότηση εἶναι συνολικὴ ἐξέλιξη τῆς ἴδιας τῆς κοινότητας καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας της, ποὺ ἐπιδρᾷ καὶ στὴν ἐνίσχυση τῆς σημασίας τοῦ ἐπισκόπου ἢ τοῦ πρεσβυτερίου, ποὺ προσφέρονται οἱ ἴδιοι ὡς Εὐχαριστία, ἡ ὁποία τελικὰ ἀληθεύει ὅταν βρῖσκει τὴ συνέχειά της μέσα ἀπὸ τὴ διακονία καὶ τὴν προσφορά σὲ ἱερεῖς ἀλλὰ καὶ στὸν περιστῶτα λαὸ καὶ βέβαια θέτει ἀντίστοιχα ὡς κριτήριον γιὰ τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς πρεσβυτέρους τὴ στάση τους πρὸς τὸ μαρτύριο καὶ τὴ θυσία γενικώτερα.

Εἶναι ἐνδιαφέρον τέλος ὅτι αὐτὴ ἡ νοηματοδότηση δὲν γίνεται ἀπὸ ἓνα μόνον κέντρο, ἀλλὰ εἶναι μία ἀλληλεπιδραστικὴ πορεία διαφοροτικῶν φωνῶν καὶ χαρισμάτων (παραγόντων ἀπὸ τοὺς ὁποίους «προέρχεται ἡ σύστασις τοῦ συναθροίσματος»), ὅπως φαίνεται μέσα ἀπὸ ἐπώνυμους Ἀποστολικούς Πατέρες ὅπως τὸν Ἰγνάτιο, ἀλλὰ καὶ ἀνώνυμους ὅπως τοὺς συντάκτες καὶ διασκευαστὲς τῶν Μαρτυρίων, ποὺ τελικὰ ὁμοφωνοῦν στὴ μαρτυρία τους μετὰ ἀπὸ σύνθεση βασιζόμενη στὸ

of the Martyrs of Lyons and Vienne”, στὸ J. Leemans (ἐπιμ.), *More than a memory. The Discourse of Martyrdom and the Construction of Christian Identity in the History of Christianity*, Leuven, Paris, Dudley Ma. 2005, σσ. 3-22.

62. Βλ. καὶ πάλι D. Moschos, «Église et Culture ... martyre chrétien», ὁ.π., ἰδιαίτ. σσ. 32-34.

63. Ἡ πιὸ κλασικὴ ἐργασία στὸ θέμα αὐτὸ E. E. Malone, *The Monk and the Martyr, The Monk as the Successor of the Martyr*, Washington D.C. 1950.

πρωταρχικὸ βίωμα τῆς ἀδιάσπαστης χρονικῆ ἀρχικῆς χριστιανικῆς κοινότητος ποὺ σαρκώνει ἱστορικὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸ καὶ τελειωτὴ της.

SUMMARY

Priesthood and martyrdom
from the Epistles of Ignatius of Antioch
to the Martyrium Polycarpi – towards a theological
understanding of the structural evolution of the Early Church

By Dimitrios N. Moschos, *Prof.*
National and Kapodistrian University of Athens

The Epistles of Ignatius of Antioch attest for a long time the emergence of the episcopal office and its relation to the Eucharist. On the other hand, Ignatius of Antioch experiences his road to martyrdom, and to some extent, he instrumentalizes it (according to some scholars) in order to consolidate the unity of the local church around the bishop. Ignatius promotes thus, the connection of the bishopric to martyrdom. The connection between the martyrdom and the Eucharist has also preoccupied the scholarly discussion, which focused on the aspect of the cult of martyrs in the Eucharist. Our thesis aims to connect these two issues (bishop and martyrdom, martyrdom and Eucharist) to elucidate how the bishop gained in authority not merely as a heroic figure suffering a “noble death” for Christ, but through identifying himself as celebrant of the Eucharist with the eucharistically offered victim who recites the anaphora-prayer at the time of his martyrdom. We detect this identification in the combined analysis of the Martyrium Polycarpi and the following martyrological texts, demonstrating that this evolution stems from the elaboration of elements of the Johannine theology in Asia Minor communities. This elaboration rendered the Eucharist historically applicable in the circumstances of the end of the 1st century (an era of docetic doubts of the historicity of Jesus and bitter persecutions) and through the Eucharist the importance of the bishop and presbytery celebrating it and managing the community.